

תחושה של שליחות

סוזי אבן, זיכרונות, תרגום דני בלוך, אור־יהודה: כנרת, זמורה ביתן, דביר, תש"ע, 381 + [I4] עמ' 314.

בניגוד לכותר העברי השחוק משהו של האוטוביוגרפיה שלפנינו, הכותר המקורי של ספרה של סוזי אבן, שנכתב באנגלית, הוא רב משמעות: *A Sense of Purpose: Recollections*, ובתרגום מילולי: תחושת מטרה, או מוטב: תחושת שליחות. ואכן נראה כי במבט לאחור חשה אבן שכל חייה היו רתומים למטרה אחת, שהייתה מטרה כפולה: 'אשה שהיא שותפה ברורה של מי שממלא תפקיד רם מעלה' (עמ' 314). סוזי אבן הזדהתה בכל נימי נפשה עם אבא אבן, אישה ורעה, ועם השליחות הלאומית שמילא, והזדהות כפולה זו עיצבה את חייה.

הספר, שכתבתו הסתיימה בשנת 2008, כאשר הייתה אבן בשנות השמונים המאוחרות לחייה,¹ מתחלק לשני חלקים: ילדותה של אבן לבית אמבש במצרים עד נישואיה לאוברי אבן (לימים אבא אבן), ומנישואיה ועד פטירתו, בשנת 2002 בביתם בהרצליה. אבן לא הסתפקה בסיפור ילדותה במצרים והרחיקה את טווח זיכרונותיה גם לחיי סבה וסבתה, ובלשונה: 'סבתי גיטל [...] העלתה מנבכי זיכרונה את סיפור ימיה הראשונים בארץ [...] וכך הרחיבה בעקיפין את יריעת הזמן של זיכרונותי ליותר ממאה שנה' (עמ' 37). שני חלקי הספר מציגים אישיות מרתקת בעלת כישרון כתיבה ובעלת זיכרון נדיר לפרטי פרטים.

1 היא נולדה בשנת 1921 ונפטרה בספטמבר 2011.

ילדות כמסע לעיצוב זהות

הוריה של אבן, שמחה ולאה אמבש (ראשי תיבות: אני מאמין באמונה שלמה), שהיו שניהם ילידי הארץ, סברו שניתן לעצב זהות עברית ארץ-ישראלית לילדה יהודייה שמתחנכת במצרים. אבי המשפחה, מהנדס בהכשרתו, היה בעל תפקיד בכיר בצוות שתפעל את תעלת סואץ. הוא ורעייתו ייסדו באסמאעיליה בית דובר עברית, שמרו על מטבח כשר וחגגו את מועדי ישראל. הם גידלו את ארבעת ילדיהם על טהרת השפה העברית, וסיפור משפחתם מדגים להפליא את התהליך המהיר של עיצוב הזהות העברית החדשה. הסבים והסבתות של סוזי באו ארצה ממזרח אירופה בשנות השמונים של המאה התשע-עשרה. ילדיהם, הוריה של סוזי, נולדו בארץ וגדלו והתחנכו בה, והיו בעלי תודעה עברית מובהקת. הם עברו לאסמאעיליה בשנות מלחמת העולם הראשונה, כשקיבל האב את משרת ניהול חברת המים והחשמל במקום. שהייתם במצרים הייתה בעיניהם ככל הנראה זמנית, והם ביקשו להקנות לילדיהם את התרבות העברית החדשה שינקו בעצמם. ואכן אבן הציגה עצמה בפתיח לספרה במילים אלה: 'נולדתי במצרים, אך גדלתי על פי רוחה של פלשתינה היהודית. חייתי במזרח התיכון, אך קיבלתי חינוך צרפתי. נישאתי לאנגלי ושנינו הפכנו לישראלים' (עמ' 9).

שורשיה הארץ-ישראלים של אבן עיצבו את מרכז הכובד של אישיותה. היא הייתה מודעת היטב לייחודיות סיפור העלייה של סביה וסבתותיה והקדישה לכך שני פרקים מרתקים בספרה. לדבריה סבה מיכל שטיינברג, אבי אמה, החליט לעזוב את רוסיה לאחר שחווה תקרית אנטישמית, ואילו סבה זלמן אמבש, אבי אביה, עלה עקב מצוקת משפחתו ברוסיה ומתוך 'התשווקה לעבור לחיי עבודה ויצירה ולהיות גורם יצרני בתהליך התחיה של העם היהודי במולדתו' (עמ' 49). בני הזוג אמבש התיישבו ביפו, ואילו

את פניה וגבה ונעצו בגופה פגיון, את ראשו של האב רוצצו בחוזקה עד שמוחו נשפך מחור רחב שנפער בגולגלתו' (עמ' 60). האירועים הטביעו עליה את חותמם, אך היא ציינה כי זקניה שניצלו שבו למושבה הקטנה לאחר הפרעות, חידשו בה את חייהם, וכן עשו גם לאחר מאורעות תרצ"ו.

דבקותם במפעל בניין הארץ עמדה מעל לכול. סיפורי משפחתה של אבן לא רק מוסיפים תיעוד לידיעותינו ונדבך להבנתנו את חיי היום יום של היישוב היהודי בארץ-ישראל בשנות העליות הראשונות, אלא הם גם אבני הבניין להזדהותה של המחברת עם הסיפור הציוני. זו הייתה גם הערכתו של אישה, אבא אבן; הוא כתב באוטוביוגרפיה שלו: 'אף כי הרקע שלה היה יהודי-מצרי, למעשה קבע הרקע של המושבה את מערכי נפשה ואת קשרי נאמנותה'.² עם זאת הסיפור הארץ-ישראלי היה רק אחד הגורמים שעיצבו את אישיותה. חיה הרגילים בחיק משפחתה, חיי פאר ונוחות, התנהלו קודם כול באסמאעיליה, ולאחר מכן, משנת 1936, בקהיר, שבה חייתה עד נישואיה, בשנת 1945.

אבן, בעלת הזיכרון החזותי המרשים והטעם המעודן, ציירה בצבעים עזים את החיים הטובים שחוותה במצרים. היא תיארה בפרטי פרטים את בית הוריה, רהיטתה, מאכליה ומלבושיהם. היא אף הדגישה את הפער שלא היה ניתן לגישור בין החברה האירופית שמשפחתה נמנתה עמה לבין תושבי המקום המצרים. פער זה בא לידי ביטוי מובהק גם באי ידיעתה את השפה הערבית – היא למדה ערבית רק כאשר החלה ללמוד באוניברסיטה. אבן ושתי אחיותיה הצעירות ממנה, צילה ואורה,³ למדו בבית ספר יסודי של נזירות צרפתיות, והדבר גרם בהתחלה להם לא

בני הזוג שטיינברג התיישבו תחילה בירושלים ואחר כך עברו ליפו, לחדרה, ומשם למוצא. בין לבין שהה מיכל שטיינברג כשבע שנים בדרום אפריקה לרגל עסקיו, אך הוא נכנע לדבקותה של אשתו בארץ וחזר להשתקע בה. לדברי אבן אורח החיים של זקניה והוריה בארץ היה 'אורח חיים כמו תנ"כי' [...] אורח חיים יהודי-קהילתי-אותנטי' (עמ' 46), והיא ציינה כי הם העלו 'תרומה ייחודית ומשמעותית [...] לבניין המדינה היהודית בארצנו' (עמ' 49).

אבן הביאה בפירוט רב את זיכרונותיה על מוצא, מקום מגורי הורי אמה. ההיסטוריוגרפיה של מוצא, המושבה העברית הראשונה שנוסדה בהרי יהודה, נודעה במיוחד בגלל הטבח האכזרי שנעשה בה בפרעות תרפ"ט. אי לכך אבן, שהרבתה לבקר במקום בילדותה, התעניינה בסוגיית יחסי היהודים שחיו במוצא עם שכניהם הערבים, וחקרה את המאורעות שהתרחשו במקום בימי ילדותה עשרות שנים לאחר התרחשותם. היא החלה את תיאור פרשת הפרעות בהצגת היחסים החיוביים ששררו בין יהודי המקום לשכניהם והדגישה כי 'הוכח] שיהודים וערבים יכולים לדור ולעבוד זה לצד זה בהרמוניה רבה' (עמ' 55).

סיפור השכנות הטובה בא לקצו כליל שבת 24 באוגוסט 1929. לדברי אבן, העוזרת הערבייה הנאמנה מעוזזה באה לבית סבה וסבתה והפצירה בבני הבית לעזוב מיד. ואולם בשל קדושת השבת הם נשארו בביתם, ורק הגיפו את התריסים מתוך חרדה מפני הבאות. למחרת בבוקר מיהרו אל בני משפחת מקלף, שבייתם היה במקום סכנה יתרה, וביקשו מהם לעזוב ולחסות בצל קורתם, אך בני משפחת מקלף לא נענו להם. אבן לא חסכה מקוראיה את זוועות מוצא שעליהן קראה בעיתונות כעבור עשרות שנים: 'הם הרגו את אברהם [מקלף] ואנסו ורצחו את שתי אחיותיו, מינה ורבקה, על המרפסת אנסו את האם, עקרו את עינה, חתכו

2 א' אבן, פרקי חיים, תל-אביב 1978, עמ' 53.

3 אורה נישאה לימים לחיים הרצוג, הנשיא השישי של מדינת ישראל. היה להן אח בכור, נחמן.

פרס נובל בכימיה. במבט לאחור העידה אבן כי פרדתה מקנדרו נבעה בראש ובראשונה מסירובה לאבד את זהותה המקורית. לדבריה המפגש עם הקצין היהודי הבריטי אוברי איבן (אבא אבן) הוא שהאיר את דרכה וניווט אותה לעבר מימוש החזון הצינוני.

חיי נישואין: 'כל הזמן היא אשתו'
 'האישה שאיתו', ספרו של אילן בן-עמי שיצא לאור לא מכבר, מציג בהרחבה את חייהן של אחת-עשרה נשות ראשי ממשלה בישראל ובמיוחד את התנהלותן בתפקיד 'רעיית ראש הממשלה'.⁴ התמונה המצטיירת מהספר ברורה למדי. רוב הרעיות ראו בנישואיהן לבחיר לכן את תפקיד חייהן, הזדהותן עמו הייתה מלאה, והן שיתפו עצמן בתפקיד הנכבד ככל שאפשרו זאת תכונותיהן ואישיותן; חיי בעליהן וחייהן נראו בעיניהן כאילו חד הם. רק מעטות מן הרעיות שמרו על אישיותן הנפרדת, ואף שהפגינו דאגה ואמפתיה לעול הכבד שהיה מונח על כתפי בעליהן, היו בעלות זהות פרטית וחיים משלהן.

מספרה של אבן עולה בבירור בחירתה המודעת מראשית נישואיה להזדהות באופן מרבי עם אישה ועם תפקידיו. היא ראתה את נישואיה כהליכה 'בדרך חלוצית', במקביל לדרכה החלוצית של סבתה שבנתה את ביתה במוצא (עמ' 36). בתארה את תחושותיה לנוכח הפעילות הפוליטית של אבן כשנתיים לאחר נישואיהם כתבה: 'אוברי ואני לא איברנו את האמונה בצדקת הדרך ואת הביטחון הפנימי כי עלינו להמשיך ולהיאבק' (עמ' 140). הזדהותה עם תפקידו המדיני הייתה מוחלטת, ומאבקיו הפוליטיים היו בעיניה גם מאבקה שלה. על הדיונים שהתקיימו באו"ם בשנת 1947 בלייק-

קטן לשלוש הילדות, ששפתן היחידה בגיל שש הייתה עברית. חינוכן הצרפתי של הבנות נמשך גם בשנות לימודיהן בתיכון בקהיר. המעבר לחינוך אנגלי התרחש רק כאשר פנו ללימודים באוניברסיטה. לצד הזהות העברית שטופחה בצעירותן טופחה בהתמדה ובעקביות גם זהותן האירופית, כפי שהמחברת ניסחה בבחירות בפתיח לספרה.

אבן הפגינה מודעות עמוקה לנשיותה, ובזיכרונותיה התייחסה גם להיבט המגדרי של חינוכה. לדבריה בניגוד למקובל בחברה הגבוהה במצרים, הוריה חתרו לעצב את בנותיהם לא כקישוט חברתי לבעליהן, או כמי שתקדשנה את חייהן לביולויים של תענוג, אלא כמי שתפעלנה להגשמת החזון הצינוני ומתוך 'תחושת שיוויון פמיניסטית ועניין בהשכלה גבוהה' (עמ' 79). נראה שהחיים בחברה הגבוהה של מצרים עימתו את אבן עם אתגר לא קל בכל הנוגע למחויבותה ליהדות ולצינונות. מעיד על כך סיפור ידידותה ואהבתה לג'ון קנדרו, לא-יהודי שלימים קיבל

סוזי אבן עם בעלה, שר החוץ אבא אבן, בנמל התעופה לוד, ממתנים להגעת שר החוץ ההולנדי נורברט שמלצר, 10 במאי 1972 (צילום: משה מילנר)

4 א' בן-עמי, האישה שאיתו: חייהן הפרטיים והציבוריים של נשות ראשי הממשלה בישראל, תל-אביב תשע"א.

היא התייחסה לסוגיה המשפחתית באופן שיפוטי: 'לא הצלחנו לגשר על הפערים בין הבית להתחייבויות התפקיד ולהקדיש די זמן לילדים, כפי שהורים צעירים כיום נוהגים' (עמ' 222). אפשר להעריך כי לנוכח הזדהותה היתרה של אבן עם בעלה ותפקידיו הציבוריים לא התפנו לבה וראשה לטרדות היום יום ולהתמסרות הנשית ה'מקובלת' לגידול ילדים.

חיפוש אחר דגם חיקוי?

אבן הקדישה שלושה פרקים בספרה, כחמישים עמודים, לדיון בשלוש דמויות נשיות ישראליות מפורסמות: ורה ויצמן, רחל ינאית ופולה בן-גוריון. מסתבר כי התעניינותה הרבה דווקא בדמויות אלה מעידה על חיפושיה אחר דגם חיקוי של רעיית איש ציבור ישראלי.

'הבית של גברת ורה ויצמן', זו כותרת הפרק שעוסק בהעמקה בדמותה של 'הגברת הראשונה' הראשונה של מדינת ישראל. אין ספק שרעייתו של חיים ויצמן הרשימה ביותר את אבן, שהתארכה מדי פעם בביתה, ונראה ששתי הנשים רחשו אהדה זו לזו. ויצמן נהגה בנימוסים אירופיים מובהקים, ביתה בלט בייחודו ובהדרו בכל רחבי הארץ, והיא נודעה כבעלת גינוני מלכות. אבן לימדה סנגוריה על העובדה שהגברת הראשונה לא דיברה עברית וטענה כי 'היא מילאה תפקיד חיוני וגורלי בכך ששמרה על בעלה למען העם היהודי' (עמ' 241). עם זאת אבן הייתה מודעת לכך שוויצמן הייתה רחוקה מהדמות הנשית האידאלית בציבור הישראלי בזמנה.

בעוד אבן נשבתה בהליכותיה של ויצמן, היא לא אהדה את הפוריטניות של רחל ינאית-בן-צבי,

סקס בהשתתפות אבן כתבה: 'זכיתי להיות בסוד ראשית המהלכים וגלגול הרעיונות של חברי משלחתנו באו"ם, שכן אוברי נהג לשתפני כה רבות בכל המתרחש' (עמ' 158). תגובתה על הידיעה שדוד בן-גוריון הכריז על הקמת המדינה הייתה: 'אנחנו השליחות הדיפלומטית הראשונה של ישראל [...] היה זה רגע כביר בחיינו!' (עמ' 162). היא גם שיתפה את הקורא בחוויותיה חוויותיה מהימים שקדמו למלחמת ששת הימים. אף שבעת ההיא לא ליוותה את אבן, שכיחן כשר החוץ של ישראל, בנסיעותיה הקדחתניות ברחבי העולם, תמיכתה המוחלטת הייתה נתונה לו: 'אני מעולם לא פיקפקתי, ולו לרגע אחד, כי הוא עשה את הדבר הנכון מבחינה אובייקטיבית' (עמ' 304).

סוזי ואבא אבן הודו, כל אחד בנפרד באוטו-ביוגרפיה שלו, כי חיי הכלל, דהיינו תפקידיו הפוליטיים של אבן, זכו להערפה על פני טיפוח חיי משפחתם. בזיכרונותיו ציין אבן כי למחרת אירוסיו כבר היה בדרכו מקהיר לירושלים, והוסיף: 'טיפוסי היה הדבר לכל חיינו לאחר מכן, הנקלעים תדיר בין זכויות פרטיות לתפקידים ציבוריים'.⁵ אישוש להערכה זו יש בהתייחסות נדירה אחרת שלו לחיי המשפחה: 'יום אחד אחר הצוהריים הודיעה סוזי כבדרך אגב שהיא הרה. תפסנו פתאום שבתוך לחצם של ענייני ציבור הזנחנו את האינטרסים שלנו עד כדי כך שאפילו בית אין לנו'.⁶ ככל הנראה הודעתה של אבן כי היא בהיריון שנאמרה 'כבדרך אגב' מספרת את כל הסיפור. אין פלא שבשל עיסוקיו הרבים כמעט איחר אבן להגיע לטקס הברית של בנו הבכור.

אכן לאחר יותר מעשור של חיי נישואין, כשהגיעה משפחת אבן עם שני ילדיה לרחובות, כתבה אבן להוריה: 'יש לי הרגשה שזו פעם ראשונה אנו יכולים לחיות כמשפחה, והדבר מעורר בי התרגשות עזה מאד'.⁷ בניגוד לבעלה,

5 אבן (לעיל, הערה 2), עמ' 54.

6 שם, עמ' 140.

7 מכתבה מובא בספרו, ראו: שם, עמ' 261.

שפורסמו לרוב בעיתונות התקופה, ולצדם מידע אישי. פולה סימלה עבורה את האישה הנאמנה המובהקת, אשר 'מבחינתה הכול היה מיועד לתכלית אחת בלבד – קידום הקריירה של בן גוריון' (עמ' 275).

אבן מרחיבה את הדיבור גם בכל הנוגע לתרומתה הציבורית העצמאית לחיי האמנות בארץ ולמען האגודה למלחמה בסרטן, שהיא הייתה נשיאתה עשרות שנים. היא אף מקדישה פרקים לא מעטים בספר למעורבותו של בעלה בקלחת המפלגתית בארץ. כותרת הפרק על פרישתו מהפעילות המדינית, 'סיומה העצוב של קריירה פוליטית', מעידה גלויות על תחושותיה של הכותבת. הספר מסתיים עם פטירתו של אישה, ויש בכך עדות נוספת להזדהות עם שליחותו ולתפיסתה ששליחותו הייתה גם ייעוד חייה.

שהקפידה להנהיג אורח חיים ספרטני במשכן הנשיא, והדבר משתקף בכותרת הפרק העוסק בה: 'רחל ינאית והצריף שלה'. ינאית עמדה על כך שאולם קבלת הפנים של בית הנשיא ישכון בצריף ויסמל את החברה החדשה בהתהוותה. לצד דיון בגינוני הצנע שרווחו בביתו של הזוג בן-צבי, שרטטה אבן את קורות חייה של ינאית ואת מפעלה הייחודי, הקמת חוות לימוד לצעירות בירושלים. בביקורה בחווה בשנות הראשית של המדינה היא התרשמה מהחניכות וכינתה אותן 'גזע חדש של חקלאיות מומחיות, היודעות גם לאחוז נשק' (עמ' 259).

גם הדמות השלישית שתוארה על ידי אבן, פולה בן-גוריון, המכונה בספר בפשטות פולה, זכתה בהערכתה הרבה. פולה נדמתה לאבן כדמות המרתקת ביותר מתוך השלוש, והיא הרבתה להביא פכים קטנים מחייה כדוגמת אלה